

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

**Osman Nuri Demir. *Mâtürîdî’de İnsan Tasavvuru.*
İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, 302 sayfa.**

Muhammed ÇINAR*

Modern Batı düşüncesinin kendi geleneğini eleştirel bir dille yorumladıktan sonra yeni bir bilgi ve varlık felsefesi inşa etmesi İslam coğrafyasında da yenilik arayışlarının başlamasına zemin teşkil etmiştir. Bu arayışlar İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) ve Mâtürîdîlik eksenli yeni bir kelam dili ve anlayışı oluşturma teşebbüsünü gündeme getirmiş, bu durum da son dönemde hatırı sayılır bir literatürün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Osman Nuri Demir’in 2019 yılında tamamladığı *Mâtürîdî’de İnsan Tasavvuru* başlıklı doktora tezinin gözden geçirilmiş ve kısmi tasarruflarla 2020 yılında aynı adla yayımlanmış çalışması bu literatürün son örneklerinden biridir. Eser, Mâtürîdîlik üzerinden yeni bir kelami anlayış oluşturmayı denemesi hasebiyle incelenmeyi hak etmektedir. Burada, Demir’in eserinde belirlediği kapsam ve çerçeve, öne sürdüğü iddiaların tutarlılığı ve ulaşılan sonuçların yeterliliği değerlendirilecektir.

Giriş ve üç bölümden oluşan eserin Giriş’inde Demir, tezinin ana kaynağı olarak *Kitâbü’t-Tevhîd* ve *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*’ı zikreder. Mâtürîdî’nin bu iki eseri ışığında, tezinin kapsamını ve çerçevesini belirlediğini kaydeden Demir (s. 3), iki eserden “insan” a dair elde ettiği kavramları inceler. Yazar, çağdaş dünyanın insan tasavvuruna bir alternatif üretebilme gayesiyle Mâtürîdî’yi tercih ettiğini ve onu bu konuda merkezî bir konuma yerleştirdiğini söyler (s. 6). “İnsan Nedir? (İnsanın Yapısı ve Özellikleri)” başlıklı Birinci Bölüm’de yazar, insanın mahiyetine dair bir araştırmaya girişip insanın yaratılışını, dünyadaki yaratılma aşamalarını ve âlemden bulunduğu konumu Mâtürîdî’nin düşünceleri çerçevesinde açıklar. Bu çerçevede Mâtürîdî ile erken dönem felsefe ve kelam geleneği arasında irtibatlar kurar ve mukayeselere yer verir. Çalışmanın İkinci Bölüm’ünde Demir, insanın varoluş amacını Mâtürîdî’nin tefsirinden aktardığı görüşlerle ele alır, âlemin varoluş sebebinin ve hikmetinin insan olduğu sonucuna ulaşır. Bu minvalde insanın akleden tek canlı olmasını ve özgürce fiillerde bulunmasını delil gösterir. Üçüncü ve son bölümde yazar insanın dünya hayatından sonra karşılaşacağı ahvali Mâtürîdî’nin tefsiri bağlamında inceleyip ölümün insan için kaçınılmaz olduğunu ve bu sona hazırlanılması gerektiğini vurgular. Sonuçta ise Batı felsefesi etkisi altında yaşayan Müslüman toplumun insan tasavvurunun doğru bir zemine oturtulması gerektiğini belirtip Mâtürîdî’nin insan tasavvurunun bu noktada kilit bir rol oynadığı kanaatine ulaşır.

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelâm Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, muhammet.cinar@ogr.iu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7290-6109

Eserin içeriğine dair bu genel tasvirlerin ardından metnin genel ve alt iddiaları tetkik edilebilir. Öncelikle çalışmanın kapsamı oldukça geniştir. Nitekim eser, insanın yaratılışından başlayarak dünya serüveni ve ahiret ahvaline kadar insana dair ele alınabilecek tüm muhtemel meseleleri gündemine alır. Bundan dolayı çalışma, Mâtürîdî'nin eserlerinde insanla ilgili ifadelerin takibi açısından önemli bir kaynak olmakla birlikte bu görüşlerin derinlemesine sunumu ve incelenmesi açısından eksiklikler barındırır. Örneğin Mâtürîdî'nin insan tasavvuruna yaklaşımı değerlendirilirken “İnsan nedir ve niçin vardır?”, “İnsanoğlu nasıl bir varlık yapısına sahiptir?”, “İnsan türünün yaratılmasıyla âlemin mevcûd şekliyle vücuda gelişi arasında bir bağ var mıdır?”, “İnsanın Allah'a, içinde varlık kazandığı âleme ve evreni paylaştığı diğer canlılara karşı konumu ve sınırı nedir?”, “Onun, Allah ve evrenle ilişkisi ne şekilde ve hangi boyuttadır?”, “İyi ve ideal insan kimdir?”, “Her insan ideal insan olabilir mi?”, “Ölüm nedir ve insan niçin ölmektedir?” gibi sorulara cevap arandığı ifade edilir (s. 3). Ancak bir mütekellimin insan tasavvuru ele alınırken niçin bu soruların sorulduğu ve bu sorulara cevap verildiği takdirde hangi problemlere çözüm üretileceği belirsizdir. Zira İslam düşünce geleneğinde bu sorulara verilen cevaplar -kimi nüanslarla birlikte- büyük oranda benzerlik gösterir. Mesela Hz. Âdem'in yaratılış süreci, anne karnında bebeğin gelişim evreleri, ideal insan tipi, ahiret ahvali gibi konularda kelimciler arasında kayda değer görüş farklılıkları bulunmaz.

Metinde, tercih edilen ikincil literatür, görüşleri Mâtürîdî'nin kanaatleriyle karşılaştırılan şahıs seçimi ve mezkûr seçimlerin sebepleri de gözden geçirilmelidir. Çalışmada,¹ Mâtürîdî'nin görüşlerinin Antik Yunan felsefesi, mütekaddimûn dönem, müteahhirûn dönem ve modern dönemdeki yansımalarına temas edilen pasajlarda tercih edilen kaynakların ve kişilerin tercih edilme sebebine ve bu tercihte kullanılan yöntemle dair ayrıntılı bir bilgi bulunmaz. Bu ise çalışmanın içine alınan ve dışarıda bırakılan kişilerin hangi kıstaslara göre belirlendiği sorusunu gündeme getirir. Nitekim yazar, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) eserleri ile Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) Ebû Hanîfe'nin eserleri üzerine yazdığı şerhlerin yanı sıra Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin önemli isimlerinden olan Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'nin (ö. 493/1100) *Usûlü'd-dîn*, Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin (ö. 460/1068'den sonra) *et-Temhîd*, Ebû İshak es-Saffâr'ın (ö. 534/1139) *Telhîsu'l-edille*, Alâeddin el-Üsmendî'nin (ö. 552/1157) *Lübbü'l-keîlâm*, Rükneddin es-Semerkindî'nin (ö. 701/1301) *el-Akîdetü'r-Rükniyye* ve Osmanlı âlimi Beyâzîzâde Ahmed² Efendi'nin (ö. 1098/1687) *el-Usûlü'l-münîfe* adlı eserlerinden yararlandığını söyler.³ Ancak bu şahısların ve eserlerin, çalışmada hangi hususiyetlerine binaen seçildiği açıklanmaz. Bu sebeple çalışma, literatür değerlendirmesi ve kaynak tanıtımı

1 Kitap çalışmasının temeli olan tezin “Giriş” bölümünde “III. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları” başlığını taşıyan kısım kitabın ilgili bölümüne yerleştirilmemiştir. Bu başlık altındaki ifadeler için tez çalışmasına bağlı kalınarak sayfa numarası gösterilmiştir.

2 Eserde Beyâzîzâde Mehmed Efendi şeklinde zikredilen âlimin adı Beyâzîzâde Ahmed Efendi olmalıdır (Ahmet Zeki İzgöer – İlyas Çelebi, “Beyâzîzâde Ahmed Efendi”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyazizade-ahmed-efendi> [erişim: 23.11.2022]).

3 Osman Nuri Demir, *Mâtürîdî'de İnsan Tasavvuru* (doktora tezi, 2019), Marmara Üniversitesi SBE, s. 19.

açısından yeterli veri içermez. Klasik literatüre ek olarak çağdaş literatüre dair bir değerlendirilmenin bulunmaması ise çalışmanın Mâtürîdî'nin insan tasavvuru hususunda nasıl bir boşluğu doldurduğu sorusunun cevapsız kalmasına yol açar.

Eserde, Mâtürîdî'nin tefsirinden hareketle tespit edilen kavramlar ve bu kavramların anlamları ve Mâtürîdî'nin düşünce sistemindeki konumu açıklanmaya muhtaçtır. Zira ruh, nefis, beden, akıl ve tab' gibi İslam düşüncesinde her ekolün kendi sisteminde kazandıkları anlamlara bağlı olarak kurucu işlev gören kavramların Mâtürîdî'nin sisteminde nasıl yorumlandığı, diğer bir ifadeyle onun ontolojisinde ve epistemolojinde nereye tekabül ettiği izah edilmelidir. Aynı şekilde bu kavramların anlam alanlarının mukayese edilen düşünürlerde de net olmaması düşünürler arasındaki farklı ya da benzer yönlerin tespit edilmesini zorlaştırır. Mezkûr kavramların kapalılığı okuyucu açısından mukayeseli okuma yapmanın önünde bir engel teşkil etmektedir.

Benzer pasajlar içerisinde temsil gücü yüksek olan bir pasajda Demir, İbn Sînâ (ö. 428/1037) ile Mâtürîdî arasında, nefse dair kullandıkları terminolojiden hareketle sadece sistemsel değil, aynı zamanda kavramsal yakınlığın da bulunduğu dikkat çeker. Buna göre felsefe ve kelimeler geleneğinde insani nefsi ifade etmek üzere, daha çok "nefs-i müdrike" ve "nefs-i nâtika" tabirleri kullanılırken Mâtürîdî bunun yerine "nefs-i derrâke" tabirini kullanır. İbn Sînâ da "nefs-i müdrike" ve "nefs-i nâtika" tabirlerinin yanı sıra *eş-Şifâ*'nın ilahiyat bölümünde "nefs-i derrâke" tabirini de kullanır. Ona göre bu durum hem iki düşünür arasında sistemsel ve kavramsal benzerliğin bulunduğu hem de İbn Sînâ'nın bir şekilde Mâtürîdî'nin düşünce dünyası ve eserlerinden haberdar olduğu izlenimini verir (s. 94). Ancak bir kelimacı ile bir filozofun birbirlerinden ayrıldığı temel noktalardan birinde sistemsel benzerliğe vurgu yapmak zordur. Zira felsefi varlık anlayışı varlık-mahiyet ayrımı çerçevesinde soyut cevherleri içerir. Dolayısıyla ontolojik zemin farklılığından ötürü, yakın kavramsal tercihlerin anlamsal bir ortaklığı temin etmesi güçtür.

Çalışmanın içeriğine dair değinilmesi gereken bir diğer husus, ana metnin kurgusu ve bu kurgunun ortaya çıkardığı birtakım sonuçlardır. Eserin kapsamına insan söz konusu olduğunda gündeme gelebilecek pek çok meselenin dâhil olması sebebiyle metnin kurgusu temelde Mâtürîdî'nin görüşlerinin zikredilmesi ve benzer yahut farklı görüşlere sahip düşünürlerin fikirlerine kısaca temas edilmesi şeklindedir. Bu durum, metnin tasvir seviyesinin üstüne çıkmasını zorlaştıran amillerin başında gelir. Demir, mesela Mâtürîdî ile bazı modern Batı düşünürleri arasında mukayeseler yapar. Thomas Hobbes'un (ö. 1679) insanın doğuştan yarar verene yönelen ve zararı dokunandan kaçınan bir doğasının bulunduğunu düşünmesi sebebiyle Mâtürîdî ile ortak noktalarının bulunduğunu söylemesi (s. 122) ve Mâtürîdî'nin, Hobbes ve Schopenhauer (ö. 1860) gibi insani doğanın büsbütün kötücül ve şer odaklı aynı zamanda Rousseau'nun (ö. 1778) iddia ettiği gibi de öz sevgi ve merhametli bir niteliğe sahip olduğunu düşünmediğini belirtmesi (s. 125) bu mukayeselerden bazılarıdır. Ancak öncesinde Mâtürîdî'nin görüşlerinin detaylı olarak anlatıldığı bu pasajlarda karşılaştırılan

düşünürlerin görüşlerine yalnızca tek cümlelik bir işaretle iktifa edilir. Bu ise temel görüşlerin zikredilip tartışmanın odağına ve ihtilaf noktasına dair detaylı bir incelemenin yapılmadığını gösterir. Dolayısıyla Mâtürîdî ile mezkûr modern filozoflar arasında sıkı bir irtibat kurulduğu söylenemez.

Çalışmanın pek çok bölümünde insanla ilgili yaygın kanaatlerin Mâtürîdî felsefesinde yer almadığı ve bu noktalarda onun düşüncelerinin orijinallik ifade ettiği söylenir. Ancak Mâtürîdî'nin görüşleri inşa edilirken bu orijinalliğin yansımaları görülemez. Örneğin Demir, Mâtürîdî'nin ruh konusundaki görüşlerini Kur'ân metni ve muhtevası çerçevesinde şekillendirdiğini ve bu bilinçli tercihi sebebiyle onun ruh probleminde karşı orijinal bir yaklaşım gösterdiğini belirtir (s. 74). Ancak ilerleyen sayfalarda Mâtürîdî ile Câhiz'in (ö. 255/869) ruhun tesmiyesi meselesinde aynı eksende düşündüğü, Câhiz'in dışında birçok düşünür ya da ekolün de bu görüşü paylaştığı söylenerek Mâtürîdî dışında pek çok âlimin ruh konusunda benzer düşünceleri benimsediği zikredilir (s. 77).

Modern zamanda insan hakkında yapılmış çalışmaların bir sonucu olarak insanın materyalist ve pozitivist bir yaklaşımla açıklanması genel kabulüne karşı Mâtürîdî'den bir cevap üretmek ve insanı dünyaya hapseden anlayışın mukabilinde yeni ve özgün bir kapıyı Mâtürîdî vasıtasıyla aralamak eserin temel iddia ve amaçlarından biridir. Bu noktada önemli bir adım sayılabilecek çalışma modern Batı felsefesinin kurucu simalarından atıflarla zenginleştirilmiş de Mâtürîdî'nin insan tasavvurunun günümüze kadar gerek Batı'da gerekse Müslüman coğrafyalarda insana dair yapılan araştırmalar/çalışmalar içerisinde hangi boşluğu doldurabileceği müphemdir. Bu sebeple eserin gayelerinden biri olan çağdaş dünyada Mâtürîdî üzerinden yeni bir insan tasavvurunun imkânını sorgulama teşebbüsünün çalışmada yeterince gerçekleştirilemediği söylenebilir.

Demir'in çalışması, mütekaddimûn dönemi kelim âlimlerinden olan Mâtürîdî'nin insan tasavvuruna yönelik detaylı ve çok yönlü bir araştırmayı içerir. *Te'vilâtü'l-Kur'ân* ve *Kitâbü't-Tevhîd*'de ilgili kısımların etraflıca taranmasıyla şekillenen çalışma, Mâtürîdî'nin görüşleri hakkında veri sağlama açısından önemli bir kaynaktır. Mâtürîdî üzerinden modern dönem insan tasavvuruna “alternatif bir yaklaşım” geliştirme teşebbüsü ve “modern çarpık insan tasavvurlarına” eleştiri getirme arayışı açısından eksik sayılabilecek çalışma ileri düzey araştırmalara zemin hazırlaması bakımından önemlidir.